

Nagy Szabolcs

Takó Dalma: A katonai büntetőjog speciális intézményei a XX. század első felében – A Tanácsköztársaság katonai büntetőjoga és a Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága

Mint a kötet mottója által is érzékelteti a szerző, a katonai büntetőjog hazai története rendkívül érdekes és vizsgálata a szűken vett témán jóval túlmutató eredményeket hozhat. Ennek ellenére nem mondható, hogy az érdeklődők nagyon bő szakirodalomból válogathatnának, az információkat általában – ha itt-ott fellelhetőek egyáltalán – különböző, főcsapásként nem az egyes jogintézményekkel foglalkozó munkákból kell összeszededegetniük. Éppen ezért nagyon üdvözlendő, hogy a Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság – a Katonai Jogi és Hadijogi Szemle mellett – elindította Bibliotheca Juris Militaris című sorozatát, melynek jelen kötet már az ötödik tagja.

A szerző kismonográfiája által egy – még a katonai büntetőjogon belül is – rendkívül mozgalmas, ebből eredően változatos és sok kérdést felvető korszak bemutatását tűzte ki célul. Hiszen a kiegyezéstől a második világháború végéig terjedő időszak az ország életében általános értelemben, köztörténeti szempontból is nagyon eseménydús volt. Szinte minden fordulópontjáról elmondható, hogy az addigi történelmünkben egyedülálló volt, így a kor politikusai, katonai, közigazgatási, és jogászai elitje nem támaszkodhatott tevékenysége során saját, vagy elődei tapasztalatára. A kiegyezéssel létrejött dualista rendszer a magyar történelemben addig soha nem létező alkotmányjogi viszonyokat teremtett, annak minden lehetséges előnyével és hátrányával. A téma szempontjából külön kiemelendő, hogy a közös ügyek egyike

éppen a hadügy volt, még ha a Magyar Királyi Honvédség révén már 1868-tól létezett a monarchia haderejének magyar része is. Az első világháború a fegyveres összecsapások új minőségét hozta el, mind az érintett területek, mind a mozgósított hadseregek létszámát tekintve. A forradalmak Trianonnal zárult korszaka mind nemzetközi jogi, mind alkotmányjogi tekintetben olyan új kérdéseket vetett fel, melyek felmerültére még pár évvel az események előtt sem nagyon számíthattak a döntéshozók. Majd következett a Horthy-kor és az azt lezáró második világháború. Mindez azt jelenti, hogy a katonai jogunkra (legalább) három rendszerváltozás, két világháború, fegyveres területvédelem, az országot csonkoló béke, majd annak részleges revíziója hatott, mindezek mentén alakult, változott. De a szerző kitűnő stratégia mentén birkózott meg az általa felvállalt feladattal.

Takó Dalma a kötet érdemi részét három fő részre osztotta. A második fejezetben ismerteti a korszak anyagi és eljárásjogi joganyagát. Ez a korszak a területet szabályozó első önálló kódexeink megalkotásának időszaka. A fejezetben ezen törvénykönyveink megalkotásának folyamatát, illetve a korábban érvényben volt (osztrák) jogszabályok rendelkezéseit is bemutatja a szerző. A magyar kodifikáció-történelem hemzseg a törvénykönyv alkotási kísérletektől, elvetett tervezetektől, munkájukat be nem végző kodifikációs testületektől. „Természetesen” nem volt ez másként a katonai büntetőjog területén sem, ezen – be nem teljesült – kodifikációs kísérletek ismertetése, rövid értékelése is olvasható a fejezetben. Ugyanúgy azok a területtel csak érintőlegesen foglalkozó, vagy alacsonyabb szintű jogszabályoké, melyek a kódexek megjelenése előtt, vagy később, azokat kiegészítendően szabályozták a területet. Természetesen a fejezet legbővebben a két kódex, a katonai büntető

törvénykönyvről szóló 1930. évi II. törvénycikk és a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. törvénycikk bemutatásával foglalkozik. Ismerteti azok főbb rendelkezéseit, egy-egy ponton értékeli is.

A következő szakasz a Tanácsköztársaság vonatkozó jogintézményeinek bemutatására vállalkozik. Az előző részhez képest ez vegyesebb jellegű, hisz a jogszabályi környezet bemutatása mellett foglalkozik a ténylegesen működő szervezettel és eljárással is. A Tanácsköztársaság jogtörténete a polgári demokráciák kereteiből kiindulva nehezen értelmezhető. Ahogy vezetői forradalmi hevületben többször meg is fogalmazták: a polgári értelemben vett alkotmányosságot nem tekintették célnak, azt a proletárdiktatúra szerintük fejlettebb körülményei – szintén saját véleményük szerint – túlhaladottá tették. Mindez azonban a „dicsőséges 133 nap” elmúltával zárójelbe került, így az utókor mégiscsak a kontinentális jogfejlődés általános keretei között volt kénytelen értelmezni ezt a rövid zsákutcát. Ezt a problémát a szerző is érzékeli és több helyütt érzékelteti.

A fejezet a forradalmak főbb eseményeinek rövid bemutatásával kezdődik, ami a később bemutatott jogintézmények háttérének jobb megértéséhez indokolt is. Nagyon érdekes a 2. alfejezet címe: „*A Tanácsköztársaság katonai karakterű szervei*”. A fentiek fényében, ismerve azt a körülményt, hogy a proletárdiktatúra berendezkedése mennyire eltért minden addigi és azt követő államrendtől, ez egy jó, kifejező választás. Hiszen ahogy a fejezetben a szerző ismerteti is, a kor viszonyai között nem lehetett élesen elkülöníteni a (vörös) hadsereget a különböző paramilitáris egységektől (mint például a különítmények), illetve karhatalmi feladatokat ellátó szervektől.

A Tanácsköztársaság alatt ugyan születtek tervek, kezdeményezések a dualizmus alatt alkotott kódexeket leváltó jogszabályok alkotására, ám végül végig rendeleti kormányzás működött. Mivel azonban ezekben nem tisztázták az alapvető jogszabályi hierarchiai kérdéseket, illetve a korábbi jogszabályok hatályosságát, rendkívül nehéz feladatra vállalkozik az, aki megpróbálja egy-egy jogterület korabeli, érvényesnek tekintett joganyagát összegyűjteni. A nehézségeket tetézi, hogy a jogalkotás során a jogtudomány eredményeit nem nagyon vették figyelembe, abba nem nagyon vontak be e téren gyakorlattal rendelkező szakembereket, így a megszülető rendeletek nem jogterületeket, hanem konkrét élethelyzeteket igyekeztek rendezni. Emiatt az egy-egy jogterületre vonatkozó normák számtalan rendeletben voltak „szétszórva”. A terület alapvető jogszabálya a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 13-án megjelent LIII. számú, a katonai büntettek és a forradalmi katonai törvényszékekről szóló rendelete volt. Ennek tartalmát a szerző röviden bemutatja, emellett ismerteti az egyéb, vonatkozó normákat tartalmazó rendeleteket is. Bár a katonai büntetőjog területén a polgári büntetőjoghoz képest annyiban szerencsésebb volt a helyzet, hogy legalább létezett egy alapvető norma, azért e területen sem támaszkodhattak a jogalkalmazók egy vonatkozó, jól megismerhető és értelmezhető joganyagra, ahogy erre Takó rá is mutat.

Ezután rátér a joganyag alkalmazásának ismertetésére. Ehhez nagyon értékes levéltári kutatómunkát végzett, elemezte a korban működő forradalmi katonai törvényszékek még fellelhető (sajnos nagyon hiányosan ránk maradt) iratanyagát. Az eljárásokat mind a vád tárgyává tett bűncselekmények, mind az alkalmazott szankciók tekintetében részletesen elemezte, eredményeit grafikonok segítségével is bemutatta.

Végkövetkeztetései jól érzékeltetik a proletárdiktatúra jogalkalmazásának általános problémáit: *„Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a forradalmi törvényszékek ítélkezési gyakorlata korántsem volt egységes. Véleményem szerint ez egyrészt a törvényszékek tagjai képzetlenségének, másrészt a jogszabályok hiányának volt köszönhető. Mindazonáltal az ítéletekből az is látszik, hogy a kiszabott büntetések meglehetősen enyhék voltak. A forradalmi katonai törvényszékek célja tehát nem a megfélemlítés és a terrorizálás volt, ezt csupán Szamuely Tibor és csapata, valamint a Lenin-fiúk tűzték ki célul. A törvényszékek esetében meglátásom szerint inkább a jogban való jártasság hiánya és a szabályozatlanság okozott problémákat.”*

A katonai büntető eljárást és a jogalkalmazási szervek ismertetését együtt, négy részre bontva tárgyalja a szerző. Szorosan vett jogalkalmazási szervtípus csak egy létezett, a forradalmi katonai törvényszék. Azonban ebben a korszakban is jogosultak voltak a parancsnokok (a melléjük delegált politikai megbízottak szükséges egyetértése mellett) fenytő hatalommal élni és a rögtönítélő eljárások sem csak a forradalmi katonai törvényszékek előtt folyhattak. A Forradalmi Kormányzótanács április 21-én létrehozta az úgynevezett front mögötti bizottságokat. Ezek szabályozatlan és ellenőrizetlen tevékenysége nagyban hozzájárult a Tanácsköztársaságról utólag kialakult negatív képhez. Mint a szerző írja: *„A bizottságok ítéletei nagymértékben különböztek a forradalmi törvényszékek ítéleteitől. Utóbbiak ugyanis többnyire enyhe büntetéseket szabtak ki, Szamuely Tibor és alakulata azonban éppen kegyetlenségéről, véreskezűségéről volt ismeretes. A bizottságokban többnyire ellenforradalmi tevékenységért történt a felelősségre vonás. [...] Dohy Gábor tartalékos főhadnagyot ellenforradalmárnak nyilvánították,*

mert állítólag a tanácskormány rendeleteit érvénytelennek nyilvánította. Emiatt Szamuely egy vasúti kocsiiban kihallgatta és halálra ítélte őt. Kivégzése Abonyban történt, egy temetőben lőtték agyon. Szintén ellenforradalmi tevékenység vádjával végezték ki Lemberkovits Jenő századost, Weisz Fülöp politikai megbízott lőtte őt agyon hivatali szobájában. Báthory Győző tartalékos hadnagyot és Brachler József közkatonát azzal vádolták meg, hogy ellenforradalmi tisztként és katonaként tevékenykednek, s ezért őket is agyonlőtték, ráadásul Báthory a sortűz után még életben volt, ezért Farkas László egészen közletről fejbe lőtte őt, ékszereit, ruháit pedig elvette.”

Sajátos intézmény volt az úgynevezett katonai átvizsgáló tanács. Ezeket a proletárdiktatúra kikiáltása előtt indult büntetőügyek felülvizsgálatára hozták létre azért, hogy: *„azokat a proletárokat, akiket a régi rend csupán a kapitalizmus érdekében állított a büntető bíróságok elé, a büntetéstől megmentse, másrészt pedig azokat, akik a dolgozó proletárok ellen vétkeztek, szigorúan megbüntesse.”* Az ennek működésére vonatkozó szabályok ismertetésén túl többre a szerző sajnos nem vállalkozott, bár nem említi, de gyaníthatóan közrejátszott döntésében a forráshiány is.

A kötet következő nagy tartalmi egysége a Honvéd Vezérkar Főnökének Bíróságát mutatja be. A fejezet az értelmezést segítő rövid történeti részek után a bíróság létrehozásának – második világháború alatti – folyamatát mutatja be. Az 1941 októberében kelt 7.650/1941. számú miniszterelnöki rendelettel alapították meg, ez tartalmazta a működésére vonatkozó alapvető szabályokat. Takó a szervezeti normák körében külön tárgyalja a bíróság hatáskörére, összetételére, az ítékezés helyére vonatkozó szabályokat. A hatáskör tekintetében különösen érdekes volt, hogy az kizárólag egy bűncselekményi körre, az 1930. évi III.

törvénycikk 59. § szakasza szerinti hűtlenség büntettének bűnvádi üldözésére korlátozódott (erre viszont kizárólagos hatásköre volt). A szerző nagyon helyesen rámutat, hogy mivel ez a szakasz nem a legkonkrétabban határozta meg az üldözendő cselekményt, („*aki háború idején: a magyar állam vagy szövetségese fegyveres erejének vagy a velük közösen működő fegyveres erőnek szándékosan hátrányt vagy az ellenségnek szándékosan előnyt okoz*”), így afféle „gumiparagrafusként” alkalmas volt akár az önkényes jogalkalmazást is elősegíteni. Ez elő is fordult, ahogy Takó leírja, a fórum előtt gyakorta megfordultak a kommunista mozgalom résztvevői, akkor is, ha tevékenységük egyértelműen bel- és nem pedig külpolitikai (háborús) ügyekre irányult.

Az eljárás körébe tartozó rendelkezéseket önálló egységben ismerteti. Külön értéke a munkának az eljárások eredményeinek elemzése. Annak ellenére, hogy a fentiek alapján a fórumnak mindenképpen tulajdonítható politikai jelleg is, az ítéletek többsége szabadságvesztés volt, az ezret meghaladó vádlott közül mindössze negyvenegyet ítélték halálra. Érdekes a perekben a terhelt átlagos száma is. A fórum jellegéből adódóan nem voltak ritkák a „monstre”, akár száz vádlott ellen zajló perek sem, de a leggyakoribb a mintegy kéttucatnyi perbe fogott terhelt volt. Bár ez a bírói fórum meglehetősen rövid ideig működött, fennállása alatt – elsősorban a külső körülmények változásainak, nem utolsósorban a német megszállásnak köszönhetően – így is jelentősen módosultak a rá vonatkozó szabályok. A szerző ezek, illetve a fórumnak a háború végeztével történő megszüntetésének ismertetésével zárja a munkát.

A kismonográfia szerzője nagy feladatra vállalkozott. Tulajdonképpen három, némiképpen különálló témát

feldolgozó rész tanulmányt fűzött egyé, melyek azonban a történeti folyamatosság – illetve az első és harmadik részben ismertetett jogintézmények egyidejű létezése – révén mégis egyben tárgyalhatóak/tárgyalandóak. A kötet számos felhasználási módra alkalmas. Egészében olvasva is érdekes témákat dolgoz fel, sok tanulsággal szolgál. Ugyanakkor akár kézikönyvként is forgatható. Hiszen olyan kodifikációs, jogalkalmazási kérdésekkel foglalkozik, amelyekre vonatkozó információkat eddig csak különböző, jobbára a legszűkebb szakmának szóló, éppen ezért a szélesebb közönség számára nehezen hozzáférhető fórumokon megjelent munkákban lehetett találni. Ez elsősorban a köztörténészek számára hatalmas könnyebbség, ha a jövőben valamely, a kötetben feldolgozott kérdéskörrel összefüggésbe hozható témában szeretnének kutatni, a vonatkozó jogszabályi háttér és a joggyakorlat tekintetében egyedülálló segítséget jelenthet számukra a kötet. Mindezzel összefüggésben külön kiemelendő a szerző szorgalma, mellyel úgy a levéltári, mint a nyomtatásban napvilágot látott vonatkozó források összességének feltárására törekedett. Ezáltal a kötet egy vonatkozó kutatás bibliográfiájának összeállításához is nagy segítséggel szolgál.